

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКСТРАДИЦІЙНОЇ ПРОЦЕДУРИ

ОРТИНСЬКИЙ Володимир - Національний університет «Львівська політехніка», Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти, директор Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти, Заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: 0000-0001-9041-6330.

ВОЛОВЕЦЬ Світлана - студентка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.85

DOI 10.32782/NP.2023.4.7

Стаття присвячена аналізу платформ інституту екстрадиції в кримінальному процесі. Розглянуто провідні положення (як вітчизняного, так і міжнародного законодавства), що визначають функціонування механізму видачі осіб.

Наведено фундаментальні принципи екстрадиції, які виступають орієнтиром у тлумаченні норм міжнародних договорів і конвенцій про видачу осіб.

Злочинність набула трансконтинентального характеру, «глобалізаційного забарвлення». Діяння суб'єктів кримінальних правопорушень виходять за рамки території однієї держави. Для успішної боротьби з такими явищами недостатньо лише національних інструментів, необхідно звертатися до міжнародно-правових механізмів.

Дослідження проблеми засад екстрадиції викликано потребою в удосконаленні практики застосування вимог і стандартів міжнародного права та виконанні міжнародних зобов'язань у галузі кримінального судочинства – особливо, під час повномасштабної війни у центрі Європейського континенту.

Ключові слова: видача особи (екстрадиція), засади міжнародного співробітництва, міжнародна правова допомога.

Постановка проблеми

У сучасних реаліях, злочинність набула трансконтинентального характеру, «глобалізаційного забарвлення». Діяння суб'єктів кримінальних правопорушень виходять за рамки території однієї держави. Для успішної бо-

ротьби з такими явищами недостатньо лише національних інструментів, необхідно звертатися до міжнародно-правових механізмів.

Доволі ефективним правовим інструментом, який використовується в міжнародній практиці співпраці держав у сфері кримінального процесу, є інститут екстрадиції, за допомогою якого в кожному конкретному випадку забезпечується невідворотність відповідальності та покарання осіб, які вчинили кримінальні карані діяння.

Продовження дослідження проблеми засад екстрадиції викликано потребою в удосконаленні практики застосування вимог і стандартів міжнародного права та виконанні міжнародних зобов'язань у галузі кримінального судочинства – особливо, під час повномасштабної війни в центрі Європейського континенту.

Стан дослідження

Питання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, зокрема, інституту видачі особи (екстрадиції), були предметом дослідження багатьох науковців. Новизну привнесено у кваліфікаційних наукових працях вітчизняних учених, як – от: В. Березняка «Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права України», С. Нестеренко «Міжнародно-правовий захист прав людини при здійсненні екстрадиції», В. Зуєва «Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження», О. Ляшук «Особливості

міжнародного розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення на території України», А. Антонюк «Процесуальні засади міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень», Г. Гришук «Кримінально-правова характеристика інституту видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення», І. Бойка «Застосування кримінально-процесуального примусу в екстрадиційному процесі», В. Бортницької «Спрощений порядок видачі осіб з України». Також в інших наукових доробках (монографіях, наукових публікаціях): Н. Ахтирської, О. Бичківського, А. Бутко, О. Бутко, О. Виноградова, С. Вихрист, О. Гоцул, П. Іосіфова, В. Канціра, М. Коробкіна, С. Кравчука, М. Макарова, Л. Максимів, А. Маланюк, А. Озерської, І. Озерського, О. Насонова, М. Пашковського, О. Старенького, М. Свистуленко, Я. Сторожика, М. Погорецького, О. Татарова, В. Тертишник О., Тертишник, Л. Удалової, Т. Фоміної, В. Фрич, А. Шевчишен, О. Узунова, Ю. Чорноус та інших.

Не применшуючи науковий внесок у розроблення цієї проблематики, зауважимо, що вчені досліджували лише фрагментарні її грані. Досі залишається доволі багато дискусійних, недостатньо опрацьованих питань і аспектів, що пояснюється складністю й багатогранністю інституту екстрадиції.

Метою цієї статті є дослідження основних засад екстрадиційної процедури, що сприяють захисту прав і свобод особи, яка підлягає видачі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Принципи видачі осіб, як і інші питання екстрадиції, виступають предметом вивчення багатьох галузей права України: міжнародного, конституційного, кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого [1, с. 92].

Засади міжнародного права – висхідні, основоположні платформи формування і побудови всієї системи норм права, зафіксовані контекстом «*jus cogens*» / загальнообов'язковість, імперативність, категоричність/.

В основі екстрадиції покладені єдині для всіх держав засади, якими вони керуються при укладанні міжнародних угод та при розробці національних інститутів. Тому, у свою чергу, доцільно зазначити, що принципи кримінального процесу – це сформовані в процесі розвитку правосвідомості та природного права і закріплені в законі, правових позиціях Європейського суду з прав людини чи інших джерелах процесуального права основоположні правові ідеї, морально-правові засади, найзагальніші положення, що визначають сутність, зміст і направленість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності та здійснення правосуддя, створюють систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя. Що ж стосується саме принципів інституту екстрадиції, то слід зауважити, що науковці розглядали певні аспекти цієї тематики, проте це питання залишається не розкритим на належному рівні й досі [2].

Проф. Виноградова О. І., виокремлює загальні та спеціальні принципи екстрадиції. До загальних відносить: незастосування сили або погрози силою; мирне вирішення міжнародних конфліктів; невтручання у внутрішні справи інших держав; міжнародне співробітництво; рівноправність і самовизначення народів; суверенна рівність держав; добросовісне виконання зобов'язань у міжнародному праві; повага прав людини; недоторканність кордонів; територіальна цілісність. У свою чергу, до спеціальних відносить: невидачу громадян і політичних емігрантів; невідворотність покарання; гуманність; захист прав своїх громадян за кордоном [3].

Принципи екстрадиції є орієнтиром у тлумаченні норм міжнародних договорів і конвенцій про видачу осіб. Проте варто зазначити, що вони мають обґрунтоване практичне значення не тільки для тлумачення норм договорів про екстрадицію, але і для фактичної взаємодії держав при розгляді і виконанні запитів про екстрадицію [1, с. 92].

Основними теоретичними проблемами принципів інституту екстрадиції можна вважати питання про поняття принципів,

їх ознаки, зміст та функціональну роль, яку вони відіграють. Також слід зазначити про стійкий зв'язок між принципами екстрадиції та підставами відмови в екстрадиції, у зв'язку з тим, що недотримання певних принципів унеможлиблює екстрадицію.

Варто зазначити, що принципам інституту екстрадиції притаманні певні ознаки: вони відображені в нормах міжнародних договорів, конвенцій, національних законів; принципи екстрадиції втілені в підставах для передачі або відмови в передачі особи; принципи екстрадиції мають ознаки імперативності та факультативності; поєднання принципів кримінального, кримінального процесуального права і екстрадиції (ст. 14 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р.) [4].

Так, систему міжнародно-правових принципів, що становлять основу взаємодії держав при вирішенні питань про екстрадицію становлять: 1) принцип невидачі своїх громадян (видачі тільки іноземних громадян); 2) принцип подвійного інкримінування; 3) принцип невідворотності покарання; 4) принцип заборони притягнення до відповідальності або покарання двічі за одне й те саме діяння; 5) принцип закінчення терміну давності; 6) принцип взаємності; 7) принцип виключення з підстав видачі за вчинення політичного злочину; 8) принцип відповідальності за вчинення господарського (фінансового) злочину; 9) принцип відмови у видачі з гуманних міркувань [1].

Видається за доцільне тезисно провести моніторинг окреслених засад.

Принцип невидачі своїх громадян прийшов до нас ще із середньовіччя і хоч у міжнародно-правовій системі, кримінальному процесуальному праві та міжнародному співробітництві відбулися значні зміни, проте, ця засада залишається незмінною рисою інституту екстрадиції [5].

Правила про невидачу своїх громадян застосовується в договірній практиці і законодавствах багатьох держав. Україна не є винятком, оскільки частина 2 статті 25 Конституції України закріпила цей принцип. Стаття 589 КПК України містить заборону у видачі особи іноземній державі в разі, якщо особа, стосовно якої надійшов запит про ви-

дачу, відповідно до законів України на час прийняття рішення про видачу (екстрадицію) є громадянином України. Це норма є співзвучною із низкою положень міжнародних Конвенцій та має імперативний характер [6].

На засадах невидачі власних громадян базується ряд двосторонніх договорів України.

Досліджуючи у процесі екстрадиційної перевірки підставу для відмови у видачі іноземній державі громадян України, ініціатор екстрадиційної перевірки повинен зібрати документи, які підтверджують цей факт. Висновок про громадянство особи повинен бути письмовим та засвідченим у встановленому порядку підрозділом Державної міграційної служби України [7].

Варто зазначити, що невидача власних громадян не означає, що вони залишаються безкарними. Кожна сторона міжнародного договору на прохання іншої сторони договору зобов'язується порушити або перейняти відповідно до свого законодавства кримінальне переслідування щодо свого громадянина, підозрюваного у вчиненні злочину на території іншої сторони, якщо вона відмовляється у його видачі [8].

Принцип подвійного інкримінування – вчинене суспільно небезпечне діяння вважається таким, є кримінально караним, за законодавством обох держав. Іншими словами, передбачена кримінальна відповідальність.

Засада «подвійної підсудності» не може застосовуватися у випадках, коли у законодавстві хоча б однієї держави відсутні підстави для кримінальної відповідальності, що, у свою чергу, охоплюється розумінням відсутності правових підстав для запиту про видачу або його задоволення.

Особа не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58 Конституції України) [9]. Таким чином, сутність цього принципу полягає в тому, що головними є не деталі кваліфікації діяння, а визнання діяння злочином законодавствами обох держав.

Отже, дотримання зазначеного принципу сприяє захисту прав і свобод особи, яка підлягає видачі від довільного затримання і

прийняття рішення видачі без законних на те підстав.

Принцип невідворотності покарання. Науковцями підтримується думка, згідно з якою основним принципом, на якому ґрунтується інститут екстрадиції, є принцип «aut dedere aut iudicare» («або видай, або суди»). Зміст цього принципу полягає в тому, що особа, яка вчинила злочин, підлягає покаранню в кримінально-правовому порядку. Під останнім слід розуміти і своєчасне притягнення злочинця до відповідальності, й те, що перед законом ніхто не повинен мати привілеїв [10, с. 465].

Гришук Г.М. у своїх дослідженнях зазначає, що згідно з принципом невідворотності покарання, держава, на території якої виявлена особа, яка вчинила злочин, має або видати його, або перейняти справу (кримінальне провадження) для подальшого кримінального переслідування [1].

Принцип заборони притягнення до відповідальності або покарання двічі за одне й те саме діяння. Статтею 61 Конституції України визначено, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер [9]. Цей принцип відомий у міжнародному кримінальному праві як «non bis in idem», який закріплений майже у всіх конвенціях і двосторонніх договорах про екстрадицію.

Таким чином, зазначений принцип означає відмову від видачі в разі, якщо на території запитуваної країни за тим же злочином було винесено вирок або постанову про припинення кримінального переслідування у справі. Викладене відповідає вимогам ч. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., який передбачає, що ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він вже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до чинного закону або кримінального процесуального права кожної країни [1].

Закінченням строків – є підставою для відмови в екстрадиційній процедурі, закінчення строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності. Такий

стан означає неможливість продовження кримінального переслідування і неможливість звернення вироку до виконання.

При цьому, питання про давність, як правило, вирішується за законами тієї держави, в якій перебуває злочинець [5].

Принцип взаємності давно й традиційно використовується в міжнародному праві. Відповідно до ч. 7 ст. 2 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р., будь-яка сторона може застосовувати принцип взаємності щодо будь-яких правопорушень, вилучених із сфери застосування конвенції згідно з цією статтею [4]. Відомі випадки, коди Верховний Суд визнавав в Україні рішення суду США на підставі принципу взаємності.

Зміст цієї платформи полягає в тому, що за відсутності міжнародного договору або конвенції, держави можуть видати особу на засадах взаємності, тобто якщо одна держава видала особу іншій державі, то й інша держава повинна видати в подальшому особу.

Принцип взаємності – факультативний, не обов'язковий, але обов'язковості він набуває тоді, коли одна з двох держав видала особу відповідно до цього принципу. На початку принцип взаємності розглядається як право держав, а потім уже як обов'язок однієї з держав [2].

Принцип звільнення від відповідальності за вчинення політичного злочину. У видачі може бути відмовлено в тих випадках, коли особою скоєно злочин політичного характеру [4]. Метою принципу виключення з підстав видачі за вчинення політичного злочину є попередження необ'єктивності кримінального переслідування та покарання особи за її політичні міркування.

Однак, не існує єдиного критерію для визначення злочину саме політичного характеру, тому саме ця невизначеність посилює проблеми при вирішенні питань видачі. Таким чином, це питання вирішується згідно з правовими нормами держави, на території якої ця особа перебуває.

Натомість, принцип невидачі політичних злочинців не поширюється на осіб, які вчинили міжнародні злочини, вони підлягають безумовній видачі [7].

Принцип відповідальності за вчинення господарського (фінансового) злочину. Особливий статус визначений в Європейській Конвенції для фінансових правопорушень, пов'язаних з податками, зборами, митом та валютою. Відносно них видача здійснюється, тільки в тому випадку, якщо сторони прийняли рішення стосовно конкретного (будь-якого) такого правопорушення або категорії таких правопорушень [4].

Договори про екстрадицію, окрім зазначених підстав, передбачають відмову у видачі осіб, які вчинили й інші фінансові правопорушення. Якщо видача особи запитується за порушення будь-якого закону, який стосується оподаткування, митних зборів, валютного контролю або інших питань, пов'язаних з доходами, у видачі не може бути відмовлено на тій підставі, що в законодавстві запитуваної держави не передбачається аналогічний вид податку або мита, або не міститься будь-якого положення про податки, митні збори або обмін валюти, такого ж, яке передбачене в законодавстві запитуючої держави.

Принцип відмови у видачі з гуманних міркувань. Зустрічаються випадки, при яких держава відмовляє в екстрадиції з гуманних міркувань. Такі обставини, як: похилий вік, тяжка хвороба особи – досить часто є підставами відмови у видачі.

Так, відповідно до пункту 13 розділу III наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження» за відсутності міжнародного договору України у виконанні запиту (доручення) має бути відмовлено, якщо: є достатні підстави вважати, що запит спрямований на переслідування, засудження або покарання особи за її ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майно-

вого стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [11].

Важливим фактором також слід вважати положення, згідно з яким, держава має право відмовити у видачі в тому випадку, якщо існують підстави вважати, що у запитуючій державі особа, яка видається, буде піддана катуванню чи до якої можливе застосування інших видів впливу, які принижують людську гідність, що, у свою чергу, суперечить загальноприйнятим стандартам у сфері захисту прав людини [12].

Національні закони окремих країн, в яких скасовано смертну кару, не видають злочинців тим країнам, де їм загрожує таке покарання [1].

Висновки

З урахуванням вищезазначеного, видається за доцільне акцентувати увагу, на тому, що в основі інституту екстрадиції розміщені платформи, які виступають орієнтиром при тлумаченні норм міжнародних договорів про видачу осіб і орієнтиром для фактичної взаємодії держав при розгляді і виконанні запитів про екстрадицію.

Таким чином, можна вважати, що принципи, покладені в основу інституту видачі, формують нормативну основу регулювання співробітництва держав у сфері екстрадиції. Встановлюючи приписи та заборони щодо дій держави, надають можливість відмови у видачі осіб за різними підставами, включаючи територіальний критерій, критерій громадянства, захисту прав особи від застосування насильства і різних видів дискримінації, а також від політичного переслідування. При цьому, зберігається основна особливість інституту – невідворотність покарання за вчинене діяння.

Література

1. Грищук Г. М. Кримінально-правова характеристика інституту видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2017. 252 с.
2. Березняк В. С. Функції та принципи інституту екстрадиції: поняття і ознаки. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Право»* №2. Київ, 2014. С. 320-325.

3. Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2000. 22 с.

4. Європейська конвенція про видачу правопорушників, від 13.12.1957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995>.

5. Elezi Lirije, Gjorgeva Marija, Jovan Plievski. Non-extradition of nationals sovereignty versus justice. Themis initial training international competition. 5th edition. Macedonia, 2010. URL: <http://www.ejtn.eu/Documents/Themis.pdf>.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

7. Міжнародний розшук та видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення: навчальний посібник / І. В. Басиста, В. І. Галаган, О. М. Калачова, Л. В. Максимів. Київ: УкрДГПІ, 2016. 277 с.

8. Шорстка Т. Механізм реалізації Міністерством юстиції України міжнародних договорів України у галузі кримінального судочинства. URL: https://minjust.gov.ua/mstr_1829#:~:text.

9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

10. Шевченко О. А. Поняття принципу невідворотності кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. №3. Дніпро, 2013. С. 460- 468.

11. Інструкція про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження. Наказ Міністерства юстиції України від 19 серпня 2019 року. № 2599/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-19>.

12. Хабко О., Конюшенко Я., Чурікова І. Кримінальний процес. Київ: НАВС. 2016. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lecture16_3.html.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the principles of the institution of extradition in criminal proceedings. The leading provisions that determine the functioning of the mechanism of extradition of persons are considered. The fundamental principles of extradition are given, which serve as a guide in the interpretation of the norms of international treaties and conventions on extradition. And also, theoretical problems at consideration of the given question are defined.

In contractual practice, the states have established the basic principles of extradition. They should include the principles that form the basis of the institutions of both extradition and refusal to extradite suspects, accused (defendants) or convicts. Thus, the principles of extradition include:

1) the principle of non-extradition of nationals (exclusively foreign citizens) is solved by combining the territorial principle (the place of the crime and the location of the offender) and the citizenship of this person;

2) the principle of double incrimination - the committed act must be recognized as a crime under the laws of the requesting and the requested party;

3) the principle of inevitability of punishment - the state in whose territory the person who committed the crime was identified must either extradite him or take over the case (criminal proceedings) for further criminal prosecution;

4) the principle of prohibition of prosecution or punishment twice for the same act;

5) the principle of expiration - the grounds for refusal of extradition is the expiration of the statute of limitations for bringing a person to criminal responsibility;

6) the principle of reciprocity - in accordance with Part 7 of Art. 2 of the European Convention on the Extradition of Offenders 1957 - any Party may apply reciprocity in respect of any offences excluded from the application of the Convention under this article;

7) the principle of exclusion from the grounds of extradition for committing a political crime;

8) the principle of responsibility for committing an economic (financial) crime;

9) the principle of refusal of extradition for humanitarian reasons.

The principles underlying the institution of extradition form the normative basis for regulating the cooperation of states in the field of extradition. Moreover, they provide for the possibility of refusing to extradite persons on various grounds, including the territorial criterion, the criterion of citizenship, the protection of individual rights from violence and various forms of discrimination, and political persecution. This preserves the main feature of the institute - the inevitability of punishment for the act.

Key words: extradition, principles of international cooperation, international legal assistance.